

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 372.881.161.2

О. Кобчінська, канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА ЧАРІВНОЇ КАЗКИ ЛІДІЇ ДУНАЄВСЬКОЇ:
ПЕРСПЕКТИВА КОМПАРАТИВНОЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ МЕТОДОЛОГІЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ ЧАРІВНИХ КАЗОК)**

Розглянуто доробок видатної української вченої Л. Дунаєвської, чий життєвий і науковий шлях тісно пов'язаний із Шевченковим університетом. Обґрунтовано використання персонажної системи чарівної казки Л. Дунаєвської (добротворці, злотворці, знедолені) в українській середній освіті з метою розвитку в учнів міжкультурної, компаративної та лінгвосоціокультурної компетенцій на уроках української й зарубіжної літератур.

Ключові слова: добротворці, компаративістика, злотворці, знедолені, французька чарівна казка, фольклористика, методика викладання, міжкультурна компетенція, середня освіта, українська чарівна казка.

Ім'я Лідії Францівни Дунаєвської – видатної української ученої, фольклористки, талановитого педагога, яка своє, на жаль, недовге життя присвятила вивченню генези, проблематики й образності української чарівної казки – нерозривно пов'язане зі стінами Шевченкового університету. Вихованця цього закладу, вона трепетно вболівала за збереження та примноження кращих академічних і методологічних традицій у ньому, адже саме тут пододала шлях від лаборанта до викладача, а потім професора, організатора й завідувача першої в Україні кафедри фольклористики [4, с. 92]. Постає Л. Дунаєвської вже стала знаковою у класичному каноні українських науковців, чий плідні здобутки збагатили національну освіту й вітчизняну науку: про це свідчить, зокрема, включення її імені до сучасного енциклопедичного видання "Українки в історії. Нові сторінки" (2010), що вийшло друком у видавництві "Либідь" [4]. Уродженка Вінниччини, видатна вчена, лауреат премії НАН України імені Філарета Колесси, вона стала авторкою ґрунтовних монографій, як-от "Українська народна казка" (1987), "Українська народна проза: еволюція епічних традицій" (1997), "Персонажна система української народної міфологічної прози. Аспекти поетики" (2000) [4, с. 92]; окрім того, дослідниця упорядкувала та написала передмови до понад двадцяти збірок українських народних казок і казок народів світу [4, с. 92], залучаючи до аналізу виразну компаративну міжкультурну компоненту, розробила та створила підручники з фольклористики й інноваційні навчальні програми з цього фаху [4, с. 92]. Л. Дунаєвська по-новаторськи, ґрунтовно й поліаспектно висвітлювала концепцію міфологічних образів і персонажної системи української народної казки – чарівної, соціально-побутової та про тварин – із погляду еволюції та видозмін фольклорних жанрів. Зокрема, учена обґрунтувала теорію фольклорно-літературних зв'язків з опертям на культурний код як первень духовного спадку етносу та його матеріальної культури, і спонукала цим підходом до пошуку нових явищ у фольклористичі [4, с. 93]. Нині, у переломний момент історії української нації та держави, українська школа перебуває у початку турбулентного стані: з одного боку, вона потребує вдумливих реформ, спрямованих на формування під зразкові стандарти світової освіти, а з іншого – в умовах стрімко змінного глобалізованого світу має гостру потребу в розвитку в українського учня широкого спектру лінгвосоціокультурних і міжкультурних компетенцій, а також уміння розпізнавати та прагнення зберегти самобутність українських культурно-етнічних первнів. Ці завдання, на нашу думку, потребують застосування інноваційних методів і технологій

освіти, однак насамперед мають упроваджуватися з опертям на традиції, залишені у спадок досвідченими українськими педагогами та провідними науковцями. Так ця розвідка має теоретико-методологічний характер: вона покликана обґрунтувати, як класифікація персонажів чарівної казки Л. Дунаєвської може бути використана у середній школі задля розвитку в учнів компаративної, культурологічної, міжкультурної та лінгвокраїнознавчої компетенцій. Розвідка здійснена з опертям на аспекти теорії Л. Дунаєвської на основі спостереженого нами емпіричного матеріалу українських і французьких чарівних (і почасти літературних) казок, які учні середньої школи мають нагоду вивчати на планових уроках української й зарубіжної літератури, а також на уроках позакласного читання вже з 5-го класу середньої школи.

Розпочнемо з методологічного обґрунтування запропонованої тези та її узгодження з чинними стандартами української середньої освіти. Ретельне ознайомлення з цими документами та пояснювальними записками дозволяє зробити висновок, що викладання української й зарубіжної літератури в сучасній українській школі продовжує збагачуватися вагомою міжкультурною складовою та передбачає важливу низку завдань, покликаних сформулювати й закріпити міжкультурну та компаративну компетенцію в учнів. Так, серед основних завдань вивчення зарубіжної літератури в основній школі, згідно з чинною програмою із зарубіжної літератури для 5–9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів, можна виокремити принаймні три, що потребують чіткої компаративної перспективи: по-перше, "формування поваги до різних мов, культур, традицій, толерантного ставлення до всіх рас, народів, народностей і національностей"; по-друге, "виховання любові до української мови і літератури як органічного складника світової культури, прагнення до збереження рідної мови, національних традицій і цінностей в умовах глобалізації світу" та насамкінець – "розширення культурно-пізнавальних інтересів особистості" [2, с. 7]. Окрім того, чинна програма із зарубіжної літератури для 5–9-х класів передбачає обов'язкове введення до методичних розробок і календарно-тематичних планів **компаративної лінії**, покликаної забезпечити "порівняння літературних творів, явищ і фактів, що належать до різних літератур; установлення зв'язків між українською та зарубіжними літературами (генетичних, контактних, типологічних та інших); розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів у різних літературах; зіставлення оригіналів та українськомовних перекладів літературних творів; увиразнення особливостей української культури й лі-

тератури на тлі світової" [2, с. 11–12]. Зокрема, компаративна лінія реалізована в рубриці **"Елементи компаративістики"**, яка присутня в кожному розділі шкільної програми та покликана забезпечити системне й цілісне уявлення про світову художню літературу, а також оприаявити міжпредметні зв'язки під час навчання (зокрема, між українською та зарубіжною літературами, зарубіжною літературою та українською чи іноземною мовами) [2, с. 11–12]. Згідно з вказівками до чинної програми, зміст обраної рубрики програми **"може бути творчо використаний учителем на тих уроках, які, на його думку, якнайкраще сприяють компаративним студіям, формуванню в учнів відповідних умінь і навичок"** [2, с. 12]. Окрім рубрики **"Елементи компаративістики"**, до програми включено також рубрику **"Україна і світ"**: це обумовлено тим, що, згідно з державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, усі освітні галузі повинні мати **українознавче спрямування** [2, с. 12]. Цей розділ має висвітлювати взаємозв'язки української та зарубіжної літератур у найширших проявах тематики, а також сприяти **"національній самоідентифікації учнів, усвідомленню ними національних цінностей та необхідності їхнього збереження й примноження в умовах глобалізації світу"** [2, с. 12]. Також окремі **предметні компетенції** учнів, сформовані на уроках української та зарубіжної літератури, передбачають, що школяр має порівнювати українські та зарубіжні народні казки та встановлювати в них окремі спільні елементи, як-от образи, сюжети, особливості будови [2, с. 16], а також розкривати національний колорит народних і літературних казок, окремі засоби його створення (деталі побуту, національні образи, мовні засоби тощо). Насамкінець, рубрика **міжпредметні зв'язки (МЗ)** на уроках української літератури спонукає учня до аналізу спорідненості українських казок із казками народів світу [5, с. 16].

Продовжуючи, спинимось на базуванні теоретичної перспективи нашої розвідки та звернімося до розробленої української дослідницької персональної системи української чарівної казки, зокрема класифікації персонажів на добротворців, злотворців і знедолених, яку ми використовуємо задля цілей статті. Семантичними моделями персонажів української казки й легенди Л. Дунаєвська вважає архетипи, зокрема архетипну систему періоду синкретичної ідеології, що, услід за С. Аверінцевим, дозволяє їй обґрунтувати архітектуру казки як вмістилище фундаментальних загальнолюдських мотивів, морально-психологічних мотивів, а також первісних уявлень про буття, властивих також і міфологічним структурам [5, с. 116]. Класифікація Л. Дунаєвської передбачає врахування персонажних систем, запропонованих її попередником В. Проппом. Дослідниця акцентує на його опорній семиперсонажній системі, яка включає, зокрема, злотворця, дарівника, помічника, царівну, отруйника, героя та псевдогероя й доповнює її низкою допоміжних персонажів казки, які, хоч і відіграють вторинну роль, однак мають функцію своєрідного сюжетного адміністрування, зв'язування або джерел важливої інформації (наприклад, ритуальні одухотворені предмети або донощики) [5, с. 119]. Услід за традиційним структурним і формалістичними підходами, Л. Дунаєвська пропонує класифікувати персонажів чарівної казки за їхньою ідейно-смісловною значимістю. Такий підхід має кілька суттєвих переваг: поперше, запропонована трикатегорійна система (добротворці, злотворці, знедолені) дозволяє охопити кожну ланку **"незалежно від варіантності сюжету та його повноти"** [1, с. 123], а це, у свою чергу, уможливує

широкий компаративний підхід щодо корпусу зіставлених національних/етнічних зразків чарівних казок. По-друге, обраний підхід постає методологічно ефективним унаслідок свого лаконізму, вичерпності й трикратності, які є запорукою вдалої адаптації у свідомості й пам'яті школярів.

Серед добротворців Л. Дунаєвська насамперед виокремлює постаті героїв-богатирів або чудесно народжених героїв, сила яких зазвичай спрямована на суспільний подвиг, як-от рятування спільноти людей (часто – молоді дівчини) від нашествия, стихійного лиха чи пожирання змієм [1, с. 127]. Зауважимо, що в цьому разі доречно так само залучати компаративні паралелі з античними міфами про героїв Близького Сходу, Греції та Риму, які також (поступально перед казками народів світу) входять до чинної шкільної програми 5–9 класів із зарубіжної літератури рівня стандарту. Ми вважаємо, що такі порівняння сприяють, до того ж, виокремленню спільного та відмінного в міфах і казках не лише на рівні сюжету чи проблематики, але й на рівні жанру. Суттєво, що у французьких чарівних казках, надто ж у тих випадках, де задіяна потреба подвигу в ім'я громади чи жінки, персонажі-добротворці часто постають вихідцями з аристократичних кіл, тоді як царівна або принцеса зазвичай прирівнюється до прекрасної дами ("Принц і кінь Баяр", "Покарана королева", "Принцеса Маркасса та птаха Дредейн", "Перлінка", "Прекрасна Жанетон" "Принцеса Тройоль") [3]. Таку різницю частково пояснюємо генетичними впливами жанру середньовічного лицарського роману на західноєвропейську традицію оповідної прози загалом та ідеологією класицизму й преціозності у Франції XVII ст. Водночас, задля ширшого сприйняття учнями французької чарівної казки в її національному колориті, вважаємо за доцільне задіювати на уроках ілюстративний матеріал із лицарської куртуазної культури організації французького (або ж будь-якого іншого європейського) королівського двору. Таку ж методологічну стратегію можна використовувати й при вивченні французьких літературних казок. Скажімо, "Кіт у чоботях" Ш. Перро демонструє яскраві ознаки класицистичної аксіології, адже у своїй переробці цієї народної казки автор акцентує саме трикстерсько-куртуазну природу свого героя: його вихованість, ерудицію, кмітливість, освіченість і вишукану манірність, тим самим будучи не звичайним котом із тваринного світу, але куртуазним героєм у чоботях (тут можуть бути цікаві паралелі з українською казкою "Пан Коцький", де у фокусі оповіді – насамперед обивательсько-трикстерські мотиви поведінки).

Спільним для української та французької народної казки лишається топос ініціації – переважно це темний ліс або праліс, який символізує територію символічного вмирання та реінкарнованого відродження у новій іпостасі. Окрім персонажів-добротворців чоловічого роду, в українських чарівних казках маємо жінок (часто вони – знахарки чи володарки природи, лісові бабусі), а також представників тваринного світу – птахів, тварин, риб, взаємодія з якими засвідчує прагнення до пізнання таємниці навколишньої природи та опанування її стихіями, а також систему тотемних уявлень, що побутувала в давніх культурах, та культу предків, з яким пов'язана окрема система замовлянь, ворожін і табу в українській традиційній культурі [1, с. 134]. Натомість у персонажній системі добротворців опрацьованого корпусу французьких народних казок виділяємо добру фею, "лісових" мудреців (переважно віщунів), молодшого сина, хитрого пастуха, наречену-помічницю, чаклунку-помічницю, тварин-помічників і чарівні предмети побуту.

Суттєво, що у французькій народній казці героям-добротворцям, наприклад, шукачам викраденої сестри чи нареченої, приходять на допомогу чарівні віщуни, яких зазвичай буває троє або шестеро: вони дають відповіді на запитання героя, дарують йому обереги й чарівні дороговкази, а також сприяють метаморфозам та перевтіленням у надлюдських випробуваннях. Так, у французькій народній казці "Барбовер-зелена борода" принцові допомагає знайти дорогу до зачаклованого замку старець-самітник з білою бородою, який дає героєві чарівну кульку-дороговказ. Тут цікавим для порівняння постає образ віщого люстерка, містичної сфери, чарівного дзеркала, який напрочуд рідкісний для дискурсу українських чарівних казок, і водночас пізніше стане наскрізним у казках Ш. Перро, братів Грімм, а також пізніших літературних казках бельгійських франкомовних письменників, зокрема Ш. Ван Лерберга й М. Карема, – імовірно, частково у стосунку до культу алхімії на теренах Західної Європи. Іншим прикладом є ножиці, якими можна прорубати дорогу у предковичному лісі (цікаво, що в українському дискурсі це, зазвичай, сокира), тож учнівські порівняння залучення чарівних предметів у національних казках можуть вилитися в цікаві узагальнення щодо значеннєвості побутово-матеріального й ремісничого в різних культурах. Цікаво, що в українських казках старці також зображуються з довгими білими бородами – це їхній упізнаваний атрибут, символ життя мудрого, духовного, почасти – вічного. Бабусі-помічниці мають приблизно такий же вік, доказ чому – їхні довгі вії [1, с. 135] (у французьких казках спостережено, що це можуть бути, наприклад, зуби довжиною з лікоть – таку саму деталь помічаємо ще в одній казці шкільної програми, а саме "Пані Метелиця" братів Грімм). Л. Дунаєвська наголошує, що казкові чарівники генетично споріднені зі жрецькими, жрицями-виконавицями культових обрядів [1, с. 135]. Важливо також, що благодійники – як людського, так і тваринного світу допомагають героєві тричі: на землі, на воді й на небі [1, с. 135]. У цій казковій трикратності дослідниця вбачає традицію змалювання древа життя як структури первісної космогонії [1, с. 136]. Аби здолати перешкоди та підкорити стихію природи, героєві української казки треба спалити ведмежу шерстину, згодом – перо орла, насамкінець – щучу луску [1, с. 136]. Так, у французькій казці "Принцеса Маркасса та птаха Дредейн" біла лисиця – душа старого, якому допоміг герой (приклад культу предків і тотемізму водночас), спочатку супроводжує його в непрохідних хащах, потім допомагає дістатися до замку на високій горі між небом і землею, а коли заздрісники-брати кидають його до глибокої криниці (знову ж таки, мотив українського Котигорошка чи Вернигори в добу деструкції базових родових зв'язків), звір рятує його там (за космогонічним принципом світового дерева воедино пов'язані підземний, наземний і небесний світи).

У пояснювальній записці до чинної програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів читаємо: "Учням 5–7 класів запропоновано твори, спрямовані на розвиток уяви. Такі тексти спонукають школярів фантазувати над життям персонажів, переживаючи за них, виявляючи емпатію до мешканців художнього світу. Здатність до фантазування – початковий етап у розвитку креативності, що є запорукою подальшої успішної соціалізації, здатності до розв'язання непростих життєвих питань" [5, с. 4]. Для виконання цього ключового методологічного завдання у процесі вивчення чарівної казки на уроках літератури актуальним вважаємо порівняльне виокремлення персонажів, що є долученими до сфери уявно-

го, фантазійного й чудесного та водночас унікальними для тієї чи іншої культури в силу особливостей та закономірностей її розвитку. Характерними персонажами-добротворцями французької чарівної казки є феї. Як зазначає французький дослідник О. Легран, одна із запокрук фольклористичної адаптації слова "фея" у країнах германського та романського ареалу – його спорідненість із латинським коренем *fata* – доля, що й пояснює здатність цих створінь впливати на долі людей [6, с. 3]. Етимологія цього слова також свідчить про аспект оберегу, оскільки у французьких чарівних казках феї найчастіше зображуються в казках нахиленими над дитячою колискою для того, аби принести дитині хорошу чи погану долю. Проте, на думку О. Леграна, "помилково приписувати феям лише роль дарувальниць" [6, с. 3–4]. На теренах Ірландії, історичної Галлії або в Скандинавії завдання й поклонання фей набагато різноманітніші, а міфи й перекази про них численніші та сюжетно багатші. Найчастіше – це антропоморфні створіння, що приходять з іншого світу, що межує зі світом людей, а також підтримують зі смертними складні стосунки – від підтримки до зацікавленості, хитрості чи неприязні. Початково образ феї базований довкола її трьох основних місій: передбачати майбутнє та впливати на долі людей, здійснювати зв'язок із силами природи та приносити радість (захисниця, німфа та муза). Цікаво, що у французькій народній традиції часто можна зустріти образ феї-хрещеної матері, яка сама розпоряджається природними дарами новонародженої дитини. Присвоєння дитині певного дару може супроводжуватися урочистим проходом багатьох фей: при цьому їхнє число відповідає символічному або магічному три, п'ять, сім, дев'ять або дванадцять. Проте ця гармонія, зазвичай, переривається вторгненням злої феї, Карабоси (фр. *Carabosse*), яку ніхто не запросив на свято, тим самим страшенно розлютивши її. Згідно з думкою спеціалістів у галузі кельтської міфології, таке розподілення дарів і передбачень сягає корінням древнього ритуалу гесси (*gessa*), який полягав у тому, що друїди та жреці-віщуни відкривали магічні табу новонародженої дитині або молодому юнакові під час його ініціації. Жреці пророкували їм майбутню долю і випробування, які необхідно було здійснити. Як і в казках, вторгнення злої чаклунки не проходило безслідно й часто мало непрості наслідки. Феї-німфи посідають одне з найповажніших місць у кельтському та французькому фольклорі. Вони унаочнюють втілення жіночої краси та животворчих сил природи і постають як посестрами еллінських духів і покровительок лісів, печер, водойм тощо (дріади, нереїди, наяди й ін.). У кельтських віруваннях духи – захисники природи – панують у лісах на помежах країн, у германських – ундіни та ельфи [6, с. 4–36]. Важливою культурологічною заувагою на уроці літератури є ремарка, що в слов'янському, зокрема українському фольклорі, маємо істот хоч і не тотожних, однак подібних до фей: це мавки, русалки або лісовики. Призначення натхненниці ми знаходимо в декількох фей кельтської міфології, що згодом були частково адаптовані французьким фольклором, наприклад, у Леанан. Особливість цієї феї полягала в тому, що, наділяючи людей дарами, вона присвоювала собі їх життя: у міру того, як зростав їхній талант, вони старіли та слабшали. У зв'язку із цим прослідковуємо цікаву специфіку образу феї у французькій казковій традиції: ця жінка-чарівниця, частково антропоморфна, виступає у чарівній казці одночасно і доброторцем, і злотворцем. Згідно з пояснювальною запискою шкільної програми із зарубіжної літератури в середній школі, включені до програми художні

тексти також "допомагають дітям в ігровій формі підготуватися до життя, поміркувати над учинками персонажів, подискутувати з приводу моральних і світоглядних колізій, наявних у художньому світі" [2, с. 4]. Вважаємо, що аналіз суперечливих вчинків героїв чарівної казки, а потому й літературної (наприклад, трансформація народного духа Оха (Гайгая) у лісового духа Хо у М. Коцюбинського), їхнього впливу на подальшу долю людини, яка за все платить певну морально-етичну ціну, тим більше в компаративному аспекті, може якнайкраще сприяти цьому методологічному завданню.

Розглядаючи категорію **злотворців** в українських і французьких чарівних казках, варто окремо зупинитися на мотиви змієборства, адже, за заувагою Л. Дунаєвської, змії – один із найбільш популярних антагоністів героя в казці, своєрідний гарант проходження обряду ініціації [1, с. 144–146]. Суттєвими етнокультурними рисами українського варіанта змія є його часткова антропоморфність (він доволі часто постає в умовах селянського побуту), здебільшого наявність лише однієї голови на противагу багатоголовому змієві, а також добре володіння ним зброєю як рудимент середньовічного лицарського імаґінарію [1, с. 144–146]. Простеживши за французьким казковим матеріалом, можна зробити висновок, що тут образ багатоголового змія заміщає дракон: він завжди дихає вогнем і зображений гіперболізовано, не уподібнюється до людини, завжди одноголовий, тероризує людей і вступає з ними у відкриту боротьбу. У французькій чарівній казці натрапляємо на кінцівки, де дракон виправляється і готовий змінитися на краще, отже в цьому разі мотив змієборства не такий категоричний як в українському фольклорі, де змії причернені на фізичне знищення чи вигнання зі світу людей ("Дракон із Тараскону").

Важливо також, що в деяких українських казках, як трактує Л. Дунаєвська, образ змія співвіднесений із образом чорта: з одного боку, це дозволяє зробити висновок про зв'язок цього персонажа з потойбіччям, а з іншого – вивести його з поля абсолютного зла й наблизити до зла соціально-побутового, що мотивується, та дії, базуючись переважно на механізмах суто людської поведінки [1, с. 146]. Аналіз наведеного корпусу французьких чарівних казок дозволяє зробити висновок, що тут саме чорт (а незрідка – диявол) виступає на арену дії значно частіше, а зло постає, власне, в універсальному, гіперболізованому вимірі, часто обрамлене мотивом за-проданого життя чи торгів за душу, причому цей злотворець виступає і як супротивник, і як ворожий тест (як в українських казках), а також як спокусник ("Син диявола", "Замок диявола"). Одна з цікавих інтерпретацій цього образу – образ чорта-дарувальника, який за послугу героя обдаровує його чарівними предметами ("Замок диявола"). Загалом не властивий східнослов'янським казкам образ людоджера (за поодинокими винятками, як-от про однооку бабу-людодіжку [1, с. 153]) широко розпо-

всюджений у французьких народних казках ("Перлінка", "Прекрасна Жанетон", "Принцеса Тройоль"). Серед зліс-тавленого корпусу **знедолених** персонажів в обох групах численну групу складають образи жінок: викрадена злотворцем дівчина/наречена, сирота, пасербиця, проклята або зачаклована дівчина. Цікава трансформація бідної сирітки у французькій казці, де хлопець-сирота тікає від злої мачухи ("Принцеса Тройоль"). Зазначимо, що і в українських, і у французьких чарівних казках вони чинять доволі пасивний опір злотворцям в очікуванні на порятунк чи допомогу добротворця.

Запропонована розвідка не претендує на теоретичну вичерпність і, безперечно, може бути розширена за рахунок глибших досліджень генези фольклорних образів в обраних до аналізу чарівних казках. Натомість вона може бути використана як методологічне підґрунтя й ілюстративний матеріал, що містить окремі зрізані спостереження та знахідки, із метою напрацювання й розвитку в українських школярів міжкультурної компетенції, апробації нині актуалізованої в календарно-тематичних плануваннях компаративної лінії на уроках української та зарубіжної літератур, а також розширення поля соціокультурних і лінгвокультурних знань про Україну й інші країни.

Список використаних джерел

1. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: монографія / Л. Дунаєвська. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009.
2. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5–9 класи). – URL : /mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2018/02/06/literatura-5-9-klas.docx
3. Французские народные сказки. – М.: Просвещение, 1980.
4. Борисенко В. Лідія Дунаєвська: казка, що стала реальністю / В. Борисенко // Українки в історії: нові сторінки. – К.: Либідь, 2010. – С. 91–95.
5. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5–9 класи). – URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-cherwonimdoc-2.pdf
6. Legrand O. Aux origines de la féerie [Resource électronique] / O. Legrand. – 2004. – Accédé 1.11.2018. Mode d'accès: http://imaginez.net.free.fr/articles/feerie.pdf.

References

1. Dunaevska L. Ukrainska narodna proza (legenda, kazka): evolutsia epichnyh tradytsij: monografija. 2-e vyd., stereotyp. K.: Vydavnycho-poligrafichnyj tsentr "Kyivskiy universytet", 2009. 304 s.
2. Zarubizhna literatura. Programa dia zagalnoosvitnih navchanlyh zakladiv (5-9 klasy) URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2018/02/06/literatura-5-9-klas.docx
3. Frantsuzskije narodnye skazki. M.: Prosveshchenije. 260 s.
4. Borysenko V. Lidija Lenaevska: kazka, shcho stala real'nistiu // Ukrainky v istoriji: novi storinky. K.: Lybid, 2010. S. 91–95.
5. Ukrainska literatura. Programa dia zagalnoosvitnih navchanlyh zakladiv (5-9 klasy) URL : //mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-cherwonimdoc-2.pdf
6. Legrand O. Aux origines de la féerie [Resource électronique] / Olivier Legrand. – 2004. – 36 p. – Accédé 1.11.2018. Mode d'accès: http://imaginez.net.free.fr/articles/feerie.pdf

Надійшла до редакції 16.10.18

O. Kobchinska, PhD., Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CLASSIFICATION OF CHARACTERS IN FOLK FAIRY-TALES BY LIDIYA DUNAIEVSKA: A PERSPECTIVE OF COMPARATIVE AND CROSS-CULTURAL METHODOLOGIES IN UKRAINIAN SECONDARY SCHOOL (BASED ON UKRAINIAN AND FRENCH FOLK FAIRY-TALES)

The presented article has primarily theoretic and methodologic background and is devoted to the scientific legacy of the outstanding Ukrainian researcher and folklorist Lidiya Dunaevska, whose life and career is closely related to Kyiv Taras Shevchenko National University. In particular, the paper offers methodological grounds for the use of classification of characters in Ukrainian folk fairy-tales elaborated by Dunaevska during the classes of Ukrainian and foreign literature in secondary schools based on Ukrainian and French folklore fairy tales viewed in a comparative perspective. Specifically, there were regarded three groups of characters in these folk tales classified by the scientist as benefactors, mischiefcreators, and outcasts. Their study in two distinct cultures enables discovering similarities, usually archetypal and caused by cross-generic evolution, and, at the same time, differences explained by distinct ethnic peculiarities, cultural worldview, national history or artistic tendencies in different coun-

tries. We hold that these distinct characteristics can be effectively illustrated in class in order to develop a variety of comparative and cross-cultural competences within Ukrainian school students. To exemplify some of such cases: in Ukrainian fairy tales, benefactors usually appear as simple people or heroes with a supernatural power magically born, whereas in most cases French benefactors are princes, aristocrats or princesses often paralleled with a noble night or a beautiful lady with roots in the medieval courtesy. In continuation, in French folklore dexterity is usually presented as a courteous wit later implemented to some of Charles Perrault's literary fairy-tales embraced by French classicism; meanwhile, in the Ukrainian texts tricksters often pass for self-centered achievers. Further, compared to Ukrainian context, where a flying fire-breathing snake can be embodied as a man, usually a peasant, the image of a dragon in French cases is exceptionally animalistic. There are some extra images of both benefactors, such as fairies, as well as mischiefcreators, such as ogres, that have roots in earlier Celtic or Germanic myths and do not appear in Slavic-based Ukrainian context or have other hypostases. Instead, the Ukrainian folkloric image of a demon is more variable and flexible (he can appear as a trickster, an antagonistic warrior or even a peasant) than the character of a devil, the embodiment of the absolute evil, in French corpus, etc. These and other examples considered in the paper can be investigated more fully and profoundly based on distinct European or Eastern cultural and ethnic contexts, whereas particular observations and discoveries made on the bases of the proposed collection of folkloric material, can be used to empower and facilitate cross-cultural and comparative competences with an emphasis on Ukrainian cultural authenticity as obligatory components of the educational curricula for Ukrainian secondary schools in force.

Keywords: benefactor, cross-cultural competence, comparative studies, French folklore fairy-tale, folklore studies, mischiefcreator, outcast, secondary school, teaching methods, Ukrainian folklore fairy-tale.

УДК 398(477):32

Р. Лихограй, канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛІТИЧНІСТЬ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ

Розглянуто вплив суспільно-політичної ситуації на тексти дитячого фольклору та його трансмісію. Наскрізною є теза про виокремлення дитиною найпростіших маркерів за позицією "свій – чужий".

Ключові слова: дитячий фольклор, політичність дитячого фольклору, дитячі жанри, "чужий" у дитячих фольклорних текстах.

Зразки текстів політичного фольклору нині можна відшукати в переважній більшості уснопоетичних жанрів. Про це свідчить той факт, що етнічні стереотипи, наприклад, широко представлені вже в дитячому фольклорі. І якщо фольклор дорослих для дітей із зрозумілих причин ще переважно уникає політичних тем, то уже самі діти в текстах, що побутують у їхньому середовищі, навпаки, до таких тем тяжіють. Це можна пояснити психологічним прагненням дитини стати дорослою, якомога швидше ввійти до старшої гендерної групи. Звідси – порушення табуованих чи небажаних у власному середовищі тем (як то секс, наркотики, політика) чи слів (вживання нецензурних висловів).

Російський дослідник В. Лур'є відзначає, що спосіб поділу на "своїх" і "чужих" за національностями є найрозумілішим для дітей. При цьому іноетнічні представники для них віддзеркалюють типи поведінки. У дитячих фольклорних текстах доволі часто можна помітити, що вживання таких етнонімів, як, наприклад, "чукча", "китаєць", вживається у значенні "нерозумної, обмеженої людини" [5].

Водночас доволі часто до етнічного конфлікту в дитячих фольклорних текстах долучається конфлікт соціальний. Наприклад, коли йдеться про відображення колоніальної та постколоніальної дійсності в уснопоетичній творчості дітей із країн колишнього радянського соцтабору, маємо також протиставлення мешканця домінуючого центру (столиці) і дискримінованої провінції. Цим можна легко пояснити популярність у радянських анекдотах (як дорослих, так і дитячих) таких персонажів, як "чукча", "грузин" чи групи персонажів, як "вірменське радіо".

При цьому окрім "класичного" ще з неказкової прози висміювання розумових здібностей чужинців (часто в побутових ситуаціях) у дитячих фольклорних текстах помітне тяжіння до табуованих (а тому цікавих дітям) орально-генітальних тем неklasичної сексуальної орієнтації грузина чи його сексуальної неперемінливості. Це також підкреслює соціальну чужість кавказця, бо змальовує мешканця гір простакуватим відносно людини центру. Із радянської традиції такий стереотип у сучасній Росії перенесли на всіх мешкаців Кавказського регіону, поєднавши з релігійно-густативними маркерами чужинців. Хоча й висміювання цього сексуально-соціального стереотипу нині має місце. Наприклад, у тексті анекдоту, де персонаж наділений ознаками нетрадиційної сексуальної орієнтації й належить до робіт-

ничого соціуму. Згадаймо анекдот про людину, яка називає себе "геєм", але співрозмовник, з'ясувавши, що та не належить до прогресивного мистецького прошарку, а працює звичайним слюсарем, робить висновок: "Який же ви гей? Ви – п...р!".

"Можливість існування в доповненні до звичайних стереотипів "стереотипів стереотипів" не є виключно теоретичним припущенням. Анекдоти побудовані не лише на стереотипах, але і на грі стереотипами" [1, с. 140]. Отже, попри первинність національного маркера як ідентифікатора "чужого", наявність певних ментальних чи соціальних політичних стереотипів також простежується.

Дитяче мислення доволі близьке до первісного. Л. Леві-Брюль зазначає, що "певна єдиносутність відчувається не лише між членами однієї тотемічної сім'ї, але і між усіма істотами, що складають частину одного і того ж класу... В якості певної аналогії з нашого вжитку можна вказати на те, що інші називають расовою ненавистю, на емоції, які викликає навіть у цивілізованих людей той, хто сприймається чужинцем" [4, с.351].

Оскільки ж перелік ознак "чужості" надзвичайно широкий, а світоглядна чи подекуди навіть релігійна відмінність для дитини – ще надто складна категорія, щоб її визначати, вона користується найбільш помітними візуальними (зовнішній вигляд: ярмолки та пейси у євреїв, паранджа у мусульманської жінки) та аудіальними маркерами. Мовні особливості представників різних національностей чи соціальних прошарків у політичному фольклорі не завжди є реальними лінгвістичними характеристиками, а лише стереотипними уявленнями про них. Грузинська вимова з її наголошенням на голо-сних, протяжний балтійський, грубий український чи "акаючий" московський акцент у текстах політичного фольклору певною мірою також мають калькувати і внутрішні особистісні характеристики цих етносів: відкритість і прямотинність, загальмованість, заздрісність, зарозумілість.

Проте роль дорослих у процесі встановлення етнічних стереотипів у дітей важко недооцінити. Через відсутність власного досвіду позиція дитини в тому чи іншому "дорослому" питанні "запозичується" у окремих індивідів, що мають певний авторитет (найчастіше такими виступають батьки чи близькі родичі), або сукупностей індивідів – суспільства (аж до рівня нації).